

Mateřství zaměstnaných žen a problémy péče o jejich děti v nejujtějším věku

JIŘÍ DUNOVSKÝ

Ústav pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů, Praha

I.

Rodina je základní jednotkou společnosti, ve které se realizuje jak řada základních potřeb člověka jako jedince ve všech fázích jeho života, tak i potřeby rodiny jako kolektivu. Uskutečňuje se na společném biologickém, ekonomickém i kulturním základě ve vlastním materiálním a duchovním prostředí.

Rodina v současné době prochází hlubokou kvalitativní proměnou. Její „stabilita“, která byla dříve determinována především ekonomickými zájmy a konvencemi vyplývajícími z daných společenských poměrů i etickými principy, je dnes rozvolněna a její nová jednota nebyla dosud nalezena. Funkce rodiny prošly značnými proměnami. Dnešní rodina ztratila mnohé funkce, které plnila dříve. Snaží se přizpůsobit dnešní situaci. Je zde výrazná tendence, aby se celá řada dřívějších funkcí rodiny předávala společnosti, nebo aby se na nich společnost podílela. Moderní rodina ztratila mnohé stabilizační faktory, hlavně vnějšího charakteru, a těžiště její stability se tak značně posunulo. S tím mnohdy souvisí i pokles její prestiže ve společnosti, pokles významu rodičovství a mateřství, menší ochrana rodiny. V oblasti ekonomické je nejpodstatnější změnou značné oslabení její funkce výrobní a posílení její funkce spotřební.

Funkce rodiny není ovšem pouze ve sféře spotřeby, ať již hmotných, nebo duchovních statků. Zvláště v poslední době modifikace společenského vývoje podstatně změnila rodinu jako společenskou skupinu a tím se změnily i názory na ni.

Vedle nahraditelných funkcí plní rodina i funkce nenahraditelné, které ji udržely a zachovaly a daly jí i její trvalé oprávnění. Jde především o funkci reprodukční a výchovnou. Rodina udržuje nejen existenci populace, ale vtiskuje jí i kulturní úroveň, životní styl a vědomí lidské kontinuity. Plní tak funkci, která zatím nemůže být zajištěna žádnou jinou společen-

skou institucí. Rodina je v tomto smyslu nejdůležitějším činitelem socializačního procesu člověka.

Z hlediska rodičovství působí v rodině dvě protichůdné základní orientace: orientace na manželskou dvojici a dosažení její maximální životní úrovně a na druhé straně orientace na děti a jejich výchovu. Vývoj ve vyspělých průmyslových společnostech je charakterizován výraznou orientací na úroveň spotřeby (typ konzumního člověka) a přitom do značné míry zaostává formování nových vzorů chování ve smyslu humanismu, etiky, a tedy i poměru k rodině a dětem.

Orientace na životní úroveň nesmí mít jen odcizenou podobu zaměřenosti na věci hmotné spotřeby, ale musí být výrazem změn v hodnotové orientaci lidí, především v morálních aspektech. Tak např. snaha rozvíjet osobnost, její vzdělání apod. se projevila i u nás ve vztahu rodičů k dětem. Každá konkrétní historická situace mění nároky na výkon rodičovské role a na zabezpečení materiálních podmínek rodiny.

Jen rodina emocionálně pevná a hmotně zajištěná poskytuje optimální podmínky pro vztah rodičů a dětí i pro vztah mezi rodiči samými. Přitom je zcela nedoceněna významná funkce rodiny — poskytovat životní jistotu a citové zázemí pro všechny její členy.

Zvláště významné je rodinné prostředí pro formování příštích rodičovských postojů, a tedy pro uchování společnosti i po stránce kvalitativní.

V této souvislosti je třeba upozornit na vzrůstající problematiku neúplných rodin. Význam tohoto faktoru roste současně s růstem rozvodovosti a dotýká se zvláště dětí nemanželských a mimomanželských. Společenská opatření prakticky opomíjejí aktivní pomoc tomuto narušenému rodinnému prostředí a dětem, které v něm vyrůstají.

S tím souvisí ovšem i postoj společnosti

k úloze rodičů a matky především. Úloha matky jako vychovatelky není dosud tak hodnocena jako kterákoli jiná společensky prospěšná činnost.

II.

Jestliže jsem se v úvodu snažil vyjádřit situaci současné rodiny, vycházejí především z našich skutečností a poznatků, chtěl bych se nyní zmínit o dvou významných faktorech, které podle mého soudu značně ovlivňují problematiku vývoje dítěte a zajišťování jeho optima.

Především je to účast společnosti na zajišťování potřeb současné rodiny. Jestliže patriarchální rodina byla víceméně samostatnou jednotkou, obstarávající si převážně sama své potřeby ve sféře výrobní i spotřební, stala se dnešní rodina ve svých potřebách prakticky zcela závislou na společnosti, na jejích orgánech a institucích. Tato účast společnosti se stává stále patrnější i v oblasti výchovné funkce rodiny, a to již od samého narození dítěte a vlastně již před ním. To je zvláště výrazné v souvislosti s druhým faktorem — emancipačním úsilím ženy. Nechci zde rozebírat tuto velmi složitou otázku, která má svou historii a svůj společenský, politický a emocionální náboj a které jistě nelze upřít její plné oprávnění a opodstat-

nění. Emancipace ženy se však v převážné míře manifestuje jejím vyšším vzděláním, vstupem do zaměstnání, její přímou účastí na tzv. aktivním životě společnosti, usku-tečňováním její touhy a práva na sebe-realizaci a ovšem také její ekonomickou a sociální nezávislostí. Tyto oprávněné snahy se však dostávají do rozporu s její funkcí reprodukční a výchovnou, s jejím mateřstvím. Přitom zde musím pominout dosah této skutečnosti ke zcela novému utváření vztahu k jejímu partnerovi a otázce manželství, zakládanému především na emocionálních poutech, a nikoli už na poutech převážně hospodářských, jako tomu bylo v minulosti.

Zaměstnaná žena znamená též zaměstnanou matku. Tak se dostává žena do vnitřního rozporu mezi svým mateřstvím na jedné straně a plným uplatněním svých schopností ve společnosti na straně druhé. K tomu ovšem přistupuje i ekonomická nutnost zajistit přiměřenou životní úroveň rodiny, která je u nás závislá ve značné míře na dvou platech v rodině, a tedy na zaměstnání ženy. Tím jsme se zde dostali k jednomu z nejtěžších a také nejsložitějších problémů naší doby, každé zaměstnané matky, rodiny i celé společnosti.

Údaje ze sčítání lidu z roku 1961 ukazují, že z celkového počtu zaměstnaných

Tabulka 1: Rozbor ekonomické aktivity žen podle počtu nezaopatřených dětí a věku v českých zemích a na Slovensku v r. 1961

Počet dětí	Ze 100 žen v daném věku s příslušným počtem dětí bylo ekonomicky činných						
	Celkem	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44
České země							
0	51,7	86,3	91,1	89,3	83,8	79,3	74,8
1	66,4	49,8	53,0	65,6	68,5	72,5	73,2
2	61,3	28,4	39,1	49,2	60,2	69,9	72,8
3	58,7	26,5	31,0	42,4	56,9	56,7	68,7
4	52,8	—	25,7	37,1	50,5	58,2	59,9
Slovensko							
0	35,8	76,0	73,7	73,3	65,3	59,2	52,8
1	49,1	36,0	46,4	53,7	65,9	52,8	52,3
2	43,8	16,0	28,5	37,7	49,1	49,7	50,1
3	37,3	6,5	15,9	25,3	37,9	44,4	46,5
4	30,9	—	10,6	17,8	29,0	35,1	36,7

Tabulka 2: Mezinárodní srovnání ekonomické aktivity žen

Země	Rok	Ze 100 žen bylo ekonomicky činných			Ze 100 vdaných žen bylo ekonomicky činných		
		20—24	25—29	30—34	20—24	25—29	30—34
ČSSR	1961	68,5	57,4	59,1	58,6	53,7	56,5
USA	1960	44,8	35,1	35,5	33,6	29,3	31,4
Švédsko	1960	57,3	42,0	35,6	34,0	30,3	27,6
Francie	1962	61,5	45,3	38,7	—	—	—
NSR	1961	71,7	50,1	44,0	—	—	—
Itálie	1961	40,0*	30,5	27,9	—	—	—
Kanada	1961	49,5	31,5	30,8	—	—	—

* bez dvacetiletých žen

osob bylo 38 % žen, z toho 51,2 % matek s dětmi do 15 let a 4 % žen s dětmi do 3 let. Z celkového počtu ekonomicky činných žen však bylo matek s dětmi do 3 let 35,9 %. Rozbor ekonomické aktivity žen podle počtu nezaopatřených dětí a věku je uveden v tabulce 1.

Mikrocenzus v r. 1967 pak uvádí 45 % žen z celkového počtu zaměstnaných osob. I když chybí další údaje v tomto směru, potvrzuje to značně vyšší relace zaměstnanosti žen v současné době; odhaduje se, že z celkového počtu zaměstnaných žen je 50–60 % matek s dětmi do 15 let. Sčítání z konce r. 1970 pak přinese daleko přesnější údaje, jdoucí v zaměstnanosti žen a matek do podstatně vyšších hodnot. Tabulka 2 pak představuje mezinárodní srovnání ekonomicky činných žen v některých státech světa.

V současné době se udává, že ve všech evropských státech je zaměstnanost žen

ve věku kolem 20 let rovna zaměstnanosti mužů a pohybuje se kolem 80–90 % z celkového počtu žen tohoto věku, což naznačuje i relativně vysokou zaměstnanost matek s nejmenšími dětmi.

Ještě donedávna jsme u nás spatřovali ideál práv ženy v jejím rovnocenném postavení s mužem ve všech oblastech a ve všech směrech. Její mateřství bylo spíše kladeno až za jiné její společenské funkce a někdy dokonce i mimo ně. Péči o všechny děti měla v extremistických představách v celém rozsahu převzít společnost, jestli počínaje a snad vysokou školou konče. Současné poznatky medicínské, psychologické, pedagogické, ekonomické i sociologické a zvláště pak poznatky populační a demografické však dokázaly mylnost těchto představ i jejich nebezpečí. Nejzávažnější z nich je nepříznivý populační vývoj v naší zemi; jeho ukazatel patří v současné době k nejnižším v celé Evropě.

Tabulka 3: Přehled přirozeného pohybu obyvatelstva v ČSSR od r. 1945 do r. 1967

Průměr let, rok	Sňatky	Roz- vody	Živě narození	Zemřelí	Přiro- zený pří- růstek	Sňat- ky	Roz- vody	Živě naro- zení	Ze- mřelí	Přiro- zený pří- růstek
						na 1 000 obyvatelů				
1945—49	126.724	11.387	285.737	174.021	111.716	9,9	0,89	22,4	13,6	8,8
1950—54	114.812	12.251	278.729	137.919	140.810	9,1	0,97	22,0	10,9	11,1
1955—59	102.565	14.835	246.380	128.808	117.572	7,7	1,11	18,5	9,7	8,8
1960—64	108.295	16.433	226.084	131.706	94.378	7,8	1,19	16,3	9,5	6,8
1960	106.352	15.291	217.291	125.472	91.819	7,8	1,12	15,9	9,2	6,7
1961	105.546	16.427	218.378	126.376	92.002	7,7	1,19	15,8	9,2	6,6
1962	108.008	16.603	217.456	138.716	78.740	7,8	1,20	15,7	10,0	5,7
1963	110.777	17.040	235.998	133.107	102.891	7,9	1,22	16,9	9,5	7,4
1964	110.793	16.802	241.298	134.869	106.439	7,9	1,20	17,2	9,6	7,6
1965	112.269	18.702	231.695	141.018	90.677	7,9	1,32	16,4	10,0	6,4
1966	115.724	20.244	222.615	142.141	80.474	8,1	1,42	15,6	10,0	5,6
1967p.	119.828	19.889	215.766	144.294	71.472	8,4	1,39	15,1	10,1	5,0

I když tato situace je jistě ovlivněna celou řadou dalších faktorů a možná ještě závažnějších důvodů, jednou z vážných příčin je jistě vztah a postoj řady mladých a velmi mladých žen k mateřství.

Z průzkumu V. W y n n y c z u k a *Žena současnosti* z r. 1966, založeného na dotazníkové akci u reprezentativního výběrového souboru 1000 jednadvacitiletých žen, v němž byly mezi jiným zjišťovány též představy o optimálním a plánovaném počtu dětí, vyplývá, že tyto ženy udávaly v průměru 1,95 jako optimální počet dětí v rodině a 1,93 jako jimi plánovaný počet dětí v rodině. Přitom již v tomto věku byl zaznamenán rozdíl mezi ženami svobodnými a vdanými. Svobodné ženy udávaly v průměru plánovaný počet dětí 1,99 a vdané 1,88. Pro konfrontaci s pozdějším skutečným vývojem však dosud objektivní údaje nejsou, platí však obecně empirický poznatek, že ženy v pozdějším věku slevuují ze svých přání, jsou-li postaveny před tvrdou realitu: věnovat se svému povolání, nebo svým dětem. To je zvláště patrné u žen s vyšším vzděláním.

Žijeme v době, kterou lze v tomto směru nazvat „explozí ženské vzdělanosti“ a tato okolnost je jistě jednou z příčin ohromných změn ve struktuře rodiny a interakčních sfér v ní. I údaje zmíněného průzkumu V. W y n n y c z u k a potvrzují, že mladé ženy mají vyšší vzdělání ve srovnání s generací jejich rodičů. V. W y n n y c z u k zjistil, že 567 těchto žen mělo ukončené vzdělání vyšší než základní a 433 mělo základní vzdělání, z toho 8 žen uvedlo nedokončené základní vzdělání. Vzdělanost žen ve vztahu ke vzdělání jejich rodičů, které ověřil u 978 matek a 909 otců, ukazuje tabulka 4.

Tabulka 4: Srovnání vzdělání žen se vzděláním jejich rodičů (v %) (W y n n y c z u k)

	Základní vzdělání	Vyšší vzdělání
dotázané ženy	43,3	56,7
matky	70,7	29,3
otcové	54,2	45,8

Tento vývoj není ještě dokončen a téměř 20 % žen si doplňuje nebo plánuje doplnění základního či vyššího vzdělání.

Přitom je všeobecně známo, že vyšší vzdělání žen je jedním ze závažných protipopulačních faktorů. Naproti tomu je však třeba poukázat i na pozitivní význam vyššího vzdělání rodičů, jež se odráží ve vyšším vzdělání dětí a v jejich vyšší kulturní úrovni.

Tyto otázky a řada dalších by vyžadovaly mnohem širšího a hlubšího rozboru, na který zde však není místo.

III.

Jednou ze základních proměn ve struktuře rodiny, provázející její historický vývoj až do dnešní doby, je její podstatné zúžení ze široké rodiny patriarchální, příbuzenecké, v níž žilo vedle sebe zároveň několik generací — nejčastěji tři, v rodinu početně velmi malou, dvougenerační, výstižně nazývanou nukleární rodinou (nuclear family, Kernfamilie). Ta se stala prototypem dnešní rodiny se všemi jejími funkcemi, funkcí reprodukční a výchovnou na prvním místě. Její problematiku objektivně vyjádřil prof. Claessens ve své knize *Familie und Wertsystem*, kde se zaměřil právě na postavení této rodiny a její úlohu ve výchově dětí a jejich socializačním procesu. V souhlase s moderními teoriemi dynamické psychologie pak blíže kvantifikoval tento proces jako socializaci (Sozialisierung), čímž míní získávání emocionální základny dítěte (emotionale Fundierung), zprostředkování základních kategorií životního pořádku (Vermittlung grundlegender Weltaufordnungskategorien) a primární sociální fixaci (primäre soziale Fixierung), ale současně také včleňování dítěte do kulturní sféry životní (Enkulturation), modifikované zvláštnostmi vztahu dítěte — rodiče (modifiziert durch Kind — Eltern — Auseinandersetzungen), specifickým prostředím rodinným (spezifisches Familienmilieu) a sekundární sociální fixací (sekundäre soziale Fixierung).

Zvlášť zajímavá je teorie „druhého sociálně kulturního narození“ (zweite sozialkulturelle Geburt), vyjádřená excentrickou pozicionalitou dítěte (excentrische Positionalität). V lapidárním rozboru struktury nukleární rodiny jako optimálního výchovného prostoru (optimaler Beziehungsraum), jako systému jednání (Handlungssystem) a jako vířící jednoty (vibrierende Einheit), jež je dána složitostí vnitřních interakčních

sfér, zdůvodnil, proč právě toto prostředí je tak významné a vlastně nenahraditelné pro zdravý vývoj a výchovu dětí. Zvlášť neocenitelné je zdůraznění výchozí premisy pro tuto oblast: sféry matka – dítě jako „jádra nukleární rodiny“ (Kern der Kernfamilie).

I když jako dětský lékař si nedovoluji cokoli dodávat k tomuto znamenitému rozboru sociologa, chtěl bych přece jen podtrhnout fyziologický přístup prof. Claesense k těmto otázkám a respektování nejzákladnějších potřeb dítěte v jeho vývoji s ohledem na nové situace, do nichž se dostává tato nukleární rodina v nových podmínkách života současné společnosti. Na rozdíl od všech psychologických teorií ontogeneze dítěte a jejich poruch je zvláště třeba ocenit přístup k těmto otázkám i z druhého pólu vztahu dítě – rodiče (a tím i společnosti), kterému není dosud věnována náležitá pozornost.

Při všech úvahách o péči o dítě v rodině a účasti společnosti na ní je třeba vycházet z požadavku optimálního vývoje dítěte a jeho optimálního socializačního procesu – zajištění základních duševních potřeb (za samozřejmého předpokladu dobré saturace materiálních potřeb). Výstižně to bylo definováno na jednom ze zasedání UNESCO:

1. dítě má potřebu být milováno, aby mohlo samo milovat;
2. dítě má potřebu být akceptováno;
3. dítě má potřebu bezpečí;
4. dítě má potřebu identifikace;
5. dítě má potřebu všestranně se vyvíjet.

Tyto požadavky jsou v souladu s *Chartou práv dítěte*, jak je vyhlásila v roce 1959 OSN.

Nemá-li dítě zajištěny tyto své nejzákladnější duševní potřeby, pak utváření jeho osobnosti a jeho vztah ke společnosti je narušován úměrně tomu, jak nedostatečná je saturace jeho tělesných, duševních i sociálních potřeb. Nesčetnými výzkumy je dnes bezesporu dokázáno, že tyto potřeby dítěte mohou být uspokojovány jen v bezprostřední interakci s dospělými, v intimním prostředí úzkého osobního styku na podkladě mateřského nebo rodičovského principu. Všechna jiná řešení, jež nerespektují tento základní předpoklad, se ukazují jako mylná a společností i nebezpečná.

Právě uplynulý vývoj této otázky v naší zemi je toho dokladem. V padesátých letech totiž u nás převládl názor, že péče o děti má být zajišťována v kolektivních zařízeních již od jejich narození. Tato představa souvisela též se zdůrazňováním kolektivní výchovy, ve které tehdy naše pedagogika viděla základní výchovný princip socialistické společnosti; kolektivní výchova byla kladena před a nad výchovu individuální, výchovu uvnitř rodiny. Na tuto absurditu poukazovali od samého začátku prosazování těchto tendencí zvláště dětské lékaři (profesorem Švejcarem počínaje) někdy i za velmi tvrdých podmínek. Spolu s psychology dokládali svůj nesouhlas vážným nebezpečím, jímž je výchova v neosobním institucionálním prostředí pro přirozený vývoj dítěte. Toto své úsilí opřeli o moderní poznatky ze zahraničí (Bowlby, Spitz, Goltfarb) i domácí (Švejcár, Langmeier, Matějček, Mores, Damborská a další) i o svou každodenní praxi s dětmi svěřenými od nejtělejšího děství do péče kolektivních zařízení.

Zvláště důrazně poukazovali na diskrepanci mezi duševním vývojem dítěte v rodině a v kojeneckých ústavech a dětských domovech. Těmito otázkami se široce zabýval celostátní pediatrický kongres v r. 1961 v Bratislavě. Problémy deprivace a hospitalismu v našich ústavech se pak přenesly z odborných kruhů do široké veřejnosti. Tisk, rozhlas, film a televize se jimi začaly zabývat za velkého ohlasu našich občanů.

Současně s tím se začala prosazovat i nová řešení, jako např. nové pojetí zákona o rodině a v něm zvláště instituce osvojení, experimentální domovy rodinného typu, úsilí o znovuzavedení pěstounské péče, hnutí výstavby SOS dětských vesniček a znovuzřízení ministerstva práce a sociální péče, do jehož kompetence spadá i péče o děti a rodinu. V době nejposlednější došlo též k zásadním opatřením v koncepci dětských domovů, zaměřeným na potřeby dítěte mimo rodinu v nejrozličnějších situacích, zvláště pak na aplikaci náhradní rodinné péče v zaváděných rodinných dětských domovech.

Všechno toto snažení řešit situaci dětí bez rodin, a tedy dětí žijících v extrémní separační situaci v našich dětských domovech, jež měly a mají dosud charakter

Tabulka 5: Rodinné domácnosti v roce 1961 podle počtu závislých dětí

Území	Celkem	Počty v tisících v tom podle počtu dětí					Složení v % počet dětí				
		1	2	3	4	5 a více	1	2	3	4	5 a více
ČSSR	2195,4	944,1	779,0	301,2	104,2	66,9	43,0	35,5	13,7	4,7	3,1
České země	1520,2	698,8	554,0	183,8	54,1	29,5	46,0	36,4	12,1	3,6	1,9
Slovensko	675,2	245,3	225,0	117,4	50,1	37,4	36,3	33,3	17,4	7,4	5,6

klasických dětských domovů, se přeneslo na otázky postavení dětí ve společnosti vůbec a její péči o ně, především na péči o děti v jeslích. Rozvinula se ostrá názorová diskuse o užitečnosti či škodlivosti jeslí, vyučující někdy až v apodiktické představy o jejich likvidaci a o návrat k starému systému žen v domácnosti a jejich výhradní péče o děti. I když mně jako dětskému lékaři je velmi sympatická myšlenka, aby každé dítě mělo svou mámu zcela pro sebe a co možná nejdéle, jsem si vědom — a opět jako dětský lékař, že je to nereálné, že to neodpovídá dnešním poměrům a že dnešní doba se bez všestranné účasti ženy, a také matky už asi neobejde a že tedy společnost musí řešit svou účast na péči o děti zaměstnané matky. Přitom nemohu nepominout problém péče o děti z neúplných rodin a z rodin v těžké sociální situaci, ani závažný problém socializačního procesu, v němž se ocitá naše typická rodina s jedním nebo dvěma dětmi, lépe řečeno problém optimálního vývoje a výchovy jedináčka, který v dřívějších dobách býval vzácným.

I když u nás nikdy nedošlo k tak masovému rozvoji jeslí, jak se původně předpokládalo — také vzhledem k značným finančním nákladům, jež tato péče vyžaduje, vzhledem k jejich nerovnoměrnému využívání a efektivitě z hlediska celospolečenského, a ovšem též vzhledem k složité problematice života zaměstnané matky, její péče o rodinu, podílu muže na této péči, služeb atd. — přece jen péče o děti v jeslích se stala modelovým příkladem péče o děti zaměstnaných matek.

To s sebou přineslo značné problémy, o nichž je třeba se obšírněji zmínit.

IV.

Péči o děti v jeslích byla od samého začátku jejich rozvoje (po roce 1951) věnována v rezortu ministerstva zdravotnictví značná pozornost ze strany dětských lékařů, psychologů a pedagogů a systém péče o děti v nich byl dobře propracován a zajištěn. Přes všechno toto úsilí se nepodařilo a ani se ovšem nemohlo podařit vyřešit celou řadu závažných problémů, z nichž na prvním místě jsou otázky psychologicko-pedagogické, medicínské a sociologické. To ukazuje zvláště v posledních letech série výzkumných prací a šetření, často velmi kritických, jež se zabývají touto problematikou z nejrůznějších aspektů a mají svou vážnost na mezinárodním fóru. Zvláště důležité v tomto směru jsou práce v oblasti pedagogiky nejranějšího věku.

Chtěl bych upozornit, že mluvím-li o jeslích, mám na mysli jesle denní, neboť problém jeslí týdenních a jeslí s nepřetržitým provozem, jejichž rozvoj v samých počátcích byl důrazně zabrzděn, je podstatně jiný a řeší problematiku vysloveně sociální.*

V Československu bylo v r. 1967 75.624 míst v 1848 jeslích, což dává možnost pečovat v nich v průměru asi o jedenáct procent dětí do tří let z příslušné věkové populace. Během dalších 2 let se stav v podstatě nezměnil. Existují samozřejmě značné výkyvy: v průmyslových městech jsou jesle až pro 25 % dětí příslušného věku, zatímco na venkově jesle téměř

* V roce 1970 jsme ukončili se M. Suchou rozsáhlý průzkum *Sociální poměry dětí v týdenních jeslích a v jeslích s nepřetržitým provozem*, který

ukázal velmi nepříznivou situaci těchto dětí a jejich rodin. (Výjde ve Zprávách populační komise č. 6/1970.)

Tabulka 6: Rozvoj jeslí po roce 1945 v ČSSR

Rok	Počet jeslí		Počet míst v jeslích		Z toho míst v jeslích závodních	
	samostatné	v zařízení jesle-mateřská školka	samostatné	v zařízení jesle-mateřská školka	samostatné	v zařízení jesle-mateřská školka
1946	94		2.542			
1947	110					
1948	268		6.050			
1949	301		9.288			
1950	698		22.245		4.852	
1951	972		31.164		6.748	
1952	1.090		31.785		5.954	
1953	1.135		33.357		5.793	
1954	1.143		34.215		5.449	
1955	1.155		35.024		5.553	
1956	1.155		35.572		5.679	
1957	1.167		36.885		6.152	
1958	1.178		37.864		6.474	
1959	1.185		39.165		6.682	
1960	1.222		41.307		7.288	
1961	1.280		45.089		8.434	
1962	1.367	2	50.247	55	10.680	55
1963	1.445	16	55.272	542	12.691	251
1964	1.526	31	59.746	911	14.851	444
1965	1.581	66	63.332	2.317	16.696	1.172
1966	1.617	110	65.276	3.966	17.270	1.914
1967	1.649	176	69.468	6.637	17.948	2.805

vůbec nejsou. Z toho počet míst v jeslích s nočním provozem se soustavně snižuje: v roce 1961 činil asi 15 % všech jeslí, v roce 1965 už jen 5,1 % a v roce 1968 necelá 3 %. V nejposlednější době poptávka po jeslích se snižuje zvláště u dětí do 1. roku.

Jesle poskytují dětem zaměstnaných matek zdravotní a výchovnou péči ve věku od 6 měsíců do 3 let. Budují je a vydržíjí jednak národní výbory (jesle územní), jednak závody (jesle závodní a JZD). Za provoz jeslí, jejich úroveň a poskytovanou zdravotně výchovnou péči odpovídá zdravotní správa, její zaměstnanci – lékaři a dětské sestry a pěstounky, kteří v jeslích pracují (lékaři jen na částečný úvazek). Tím je zaručena odborná kvalita této péče.

Zdravotní stav dětí v jeslích je narušován častými onemocněními, především horních cest dýchacích. Nemocnost dětí se tak stává největším problémem zdravotní péče v nich. Je v přímé souvislosti s kolektivním způsobem života, nízkou obranyschopností dětí a značnou kumulací infekčních činitelů, zvláště virů, proti nimž není dosud specifická obrana preventivní

ani léčebná. Vysokou nemocnost dětí v jeslích ovlivňuje jistě i to, že rekonvalescence dětí vracejících se po nemoci do jeslí je nedostatečná.

Cím je dítě v jeslích mladší, tím častěji onemocní. U dětí mladších 1½ roku je to 3× až 7× častěji než v rodinách. Vliv těchto opakovaných respiračních onemocnění na pozdější zdravotní vývoj dětí není zatím znám. Jesle se snaží bojovat proti nemocnosti pobytem dětí na čerstvém vzduchu, dobře uspořádaným a dodržovaným režimem dne, správnou výživou s dostatkem vitamínů, dokonalým filtrem a všemi léčebně preventivními opatřeními v úzké spolupráci s rodiči.

Jesle jsou zařízením pouze pro zdravé děti. Onemocní-li dítě, léčí se buď doma, nebo v nemocnici. Návrhy na zřizování nemocničních jeslí – izolátorů pro léčení krátkodobých onemocnění jeslových dětí, motivované důvody úzce ekonomickými, jsou proti zájmům dítěte. Ohrožovaly by děti dalšími infekcemi, rozvolňovaly by vztah rodičů k dětem a jejich zájem o ně. Přitom jejich vybudování a vybavení by bylo neúměrně drahé.

Zvláštním problémem péče o děti v jes-

lích jsou děti, které pobyt v jeslích ne-
snášejí pro trvale opakovaná onemocnění.
Těchto dětí je z celkového počtu 3–5 %.

Výchovné práci se věnuje stále větší po-
zornost. Výuka dětských sester na zdra-
votnických školách v pedagogice a psycho-
logii se podstatně zlepšila, stejně tak
i postgraduální školení těchto pracovníků.
Duševní vývoj dětí v jeslích se sleduje
pomocí individuálního neuropsychického
záznamu, který zachycuje základní uka-
zatele tělesného a duševního vývoje dětí.
Podle toho se určují další výchovné cíle
u každého dítěte zvlášť s návazností na
výchovnou situaci v rodině.

J. Pavlásková v jedné své práci na toto
téma uvádí celou řadu závažných zjištění
při hodnocení neuropsychického vývoje
dětí z rodin a jeslí. Chlapci se jeví v mo-
torickém vývoji již v kojeneckém věku
na vyšší úrovni. Tento rozdíl se udržuje
až do tří let. Rozdíly mezi děvčaty a chlap-
ci v jeslích nejsou však tak velké jako
v rodině. V rodinách i v jeslích se naopak
projevil lepší vývoj řeči u děvčat. V jes-
lích je největší rozdíl ve dvou letech, v ro-
dině ve třech. Sociální chování dětí z rodin
i dětí z jeslí bylo na velmi dobré úrovni.
Ve vývoji řeči do dvou roků jsou nejlepší
děvčata z rodin, ve třech letech děvčata
z jeslí. Ve vývoji užitečných návyků jsou
lepší po celou dobu děti z jeslí. Příčinou
tohoto pozitivního zjištění jsou jednak
individuální vlastnosti dětí, ale hlavně vliv

prostředí a výchovy. To je zvláště patrné
na rozvoji tělesných a duševních vlastností
po 18 měsících života dítěte, kdy do po-
předí vystupují další jeho potřeby, které
již rodina sama nemůže jednoznačně uspo-
kojovat, zvláště je-li dítě bez sourozenců.
Větším sebeuplatněním, širším a hlubším
poznáváním a chápáním prostředí se může
dítě dále harmonicky vyvíjet. Proto se
jesle stávají účinným prostředkem k za-
bezpečení těchto výchovných požadavků.
Je však třeba ještě více individualizovat
všechna opatření v jeslích v závislosti na
situaci v rodině dítěte a také je časově
limitovat.

Zajímavé jsou údaje o využití jeslí, jež
činí něco kolem 75 %. Tato okolnost není
nevýznamná z hlediska ekonomického.

Přehled o podílu jednotlivých důvodů
absence dětí podává tabulka 7.

Z přehledu je patrné, že se v posledních
letech zvyšuje podíl rodinných důvodů re-
lativně i absolutně a blíží se v relativních
údajích první polovině let padesátých, za-
tímco absolutně se od roku 1953 zvyšuje.
Je to způsobeno pobytem dětí doma při
dovolené rodičů, náhradním volnu, návště-
vě příbuzných apod., což není žádoucí
omezovat. Naproti tomu absolutně stoupá
počet dní absence dětí z důvodů nemoci
až do roku 1966, zatímco v roce 1967 je
patrný pokles (z 35,1 dnů v r. 1966 na
31 dnů v r. 1967). Rok 1966 znamená pak
v podílu zameškaných dní zajímavé pře-

Tabulka 7: Podíl jednotlivých důvodů absence dětí v jeslích

Na jedno dítě (z průměrného počtu zapsaných) připadá zameškaných dnů					Z celkového počtu zameškaných dnů připadá v % na			
Rok	celkem	z toho pro nemoc rodinné důvody		karanténu	nemoc	rodinné důvody	karanténa doma	karanténa v jeslích
1953	60,1	25,6	29,7	5,3	42,2	49,1	4,7	4,0
1954	68,4	27,5	34,0	6,9	40,2	49,7	5,3	4,8
1955	63,8	25,7	32,0	6,1	40,3	50,2	5,3	4,2
1956	64,1	25,7	31,9	6,5	40,1	49,7	5,3	4,9
1957	61,6	27,8	28,2	5,7	45,0	45,8	5,1	4,1
1958	58,6	25,6	26,1	6,9	43,7	44,4	7,4	4,5
1959	64,0	30,9	25,7	7,5	48,2	40,2	7,0	4,6
1960	57,7	25,8	26,0	6,1	44,6	44,8	6,8	3,8
1961	61,9	30,1	24,9	6,8	48,7	40,2	6,4	4,7
1962	63,7	31,6	25,9	6,2	49,6	40,7	5,6	4,1
1963	63,6	30,8	27,2	5,7	48,4	42,7	8,9	
1964	68,6	33,4	28,9	6,3	48,7	42,1	9,2	
1965	74,3	34,7	35,1	4,5	46,7	47,3	6,0	
1966	78,5	35,1	38,7	4,6	44,8	49,3	5,9	
1967	74,23	31,0	39,8	3,4	41,8	53,6	4,8	

křížení mezi důvody rodinnými a nemocí. V tomto roce je celkové množství zameškaných dnů na jedno dítě také nejvyšší — 78,5. Ukazuje to též na zmíněnou již ekonomickou efektivitu jeslí.

Vážným problémem v péči o děti v jeslích je i délka pobytu dítěte v jeslích. Ta je zatím neúměrně dlouhá. Většina dětí přichází do jeslí před prvním rokem života a je v jeslích kolem devíti hodin denně, s cestou tedy téměř deset hodin mimo domov.

Není dosud jasné, který věk je z hlediska prospěchu dítěte únosný pro vstup do kolektivu. Jako nejnižší je nyní doporučován jeden a půl roku. Pro tento časový údaj mluví i výsledky výzkumu o adaptaci dětí v jeslích, zvláště z hlediska zdravotního.

V roce 1967 jsem spolu s M. Suchou zjišťoval sociální poměry rodin dětí z denních jeslí. Z tohoto průzkumu vyplynuly zajímavé údaje. Převážná většina dětí z jeslí má oba rodiče (91,1 % vlastní a 0,3 % jednoho nevlastního). Jen 8 % dětí žije v neúplných rodinách (7,8 % s osamělou matkou, 0,2 % s osamělým otcem). Jesle poskytují péči dětem z rodin s jedním dítětem ve 44,2 % a rodinám s dvěma dětmi ve 38,5 %. Jde o děti z mladých manželství, což odpovídá profilu současné rodiny a struktury zaměstnanosti žen podle počtu dětí. Tu skutečnost potvrzuje i věková struktura rodičů. Více než jedna třetina otců je ve věku od 26—30 let, zhruba jedna čtvrtina ve věku mezi 31.—35. rokem. Pouze jedna pětina otců je starší 35 let. Obdobná je věková struktura matek s maximem od 21—25 let (40,6 %). Věk nad 35 let je uváděn pouze u necelých 12 % dotazovaných matek.

Otcové děti z jeslí jsou téměř v polovině případů zaměstnání jako dělníci, v jedné čtvrtině jako techničtí pracovníci a v administrativě je zaměstnáno 7,7 %. Struktura zaměstnání matek je poněkud odchylná: jedna třetina pracuje jako dělnice, jedna čtvrtina jako administrativní zaměstnankyně, více než jedna desetina pracuje ve zdravotnictví a téměř stejné množství ve školství. Podíl rodičů se základem stejně jako se středním vzděláním se pohybuje v rozmezí kolem 40 %. Vysokoškolské vzdělání má 5,9 % matek. Je zajímavé, že rodiny sledovaného souboru, v nichž má otec vysokoškolské vzdě-

lání, jsou početněji zastoupeny než v normální populaci. Průměrný čistý měsíční příjem otců je 1,827 Kčs, což je nad tehdejší celostátní průměr, přičemž téměř v jedné třetině případů přesahuje 2.000 Kčs. Průměrný čistý měsíční příjem matek činí 960 Kčs. Průměrný čistý měsíční příjem na hlavu je u úplných rodin 746 Kčs. Rodin s příjmem na hlavu vyšším než 1000 Kčs je celkem 6,8 %. S vyšším počtem dětí v rodině klesá — v souhlase s celostátní statistikou — i průměrný měsíční čistý příjem na hlavu. Je-li u rodin s jedním dítětem index roven stu, klesá index u rodin se třemi dětmi na 73. Tato okolnost sama o sobě je velmi závažným demografickým důvodem v naší společnosti.

V souvislosti s tím je třeba se zmínit o tom, jak se po této stránce jevila situace osamělých matek. Jejich věkový průměr byl nižší než u matek provdaných (i když podélně více rozložen), častěji pracovaly jako dělnice, měly téměř ve dvou třetinách jen základní vzdělání a podstatně nižší příjem na hlavu — 423 Kčs.

I když jsem se v této charakteristice omezil pouze na některá základní konstatování a problémy související se zajišťováním péče o děti v jeslích, přece jen je z ní patrná složitost této péče.

V.

K bližšímu objasnění problému socializace dítěte, jeho postavení a vývoji v rodině a společnosti však nám dosud chybějí seriózní práce sociologické a především sociografické (bez ohledu na to, že metodiky pro útlý věk dítěte nejsou dosud ani rozpracovány). Přesto však současný stav znalostí v této oblasti dovoluje vyvodit již dostatečně zdůvodněné závěry o nutnosti existence jeslí jako jedné z forem společenské péče o děti zaměstnaných matek, ovšem za jednoho základního předpokladu, k němuž také vyústila naše současná koncepce: péči o děti v jeslích je třeba chápat jako doplněk výchovy dětí v rodině, nikoli jako její náhradu. Všechno úsilí a také opatření společnosti proto musí vést tímto směrem. Činnost jeslí a jejich rozvoj musí být určován nikoli jen potřebami společnosti a zaměstnaných matek, nýbrž — a to především — potřebami dítěte.

Tyto snahy jsou v souladu s nejnovějšími psychologickými poznatky v oblasti

deprivace dětí a zvláště pak problému mnohočetného nebo náhradního mateřství. Zdůrazňují význam zachování hlavní postavy matky, pro naši situaci spíše hlavní postavy rodičů pro vývoj dítěte a jeho socializační proces. To potvrzují i zkušenosti s výchovou dětí oné velké skupiny zaměstnaných matek, které řeší péči o děti pomocí babičky nebo „paní k dětem“. V souladu s tím jsou i první naše experimenty se svěřováním 2–3 dětí zaměstnaných matek do rodin pečovatelek za přímého řízení a kontroly společnosti, což představuje další společenskou formu péče o děti zaměstnaných matek. Bohužel tyto se náležitě nerozvinuly a zůstaly v torzu, byť jejich výsledky byly více než dobré (Praha 1, Pardubice, Kutná Hora).

Ohled na potřeby dítěte vyžaduje dále individualizovat výchovu dítěte v jeslích, soustavně navazovat na péči rodinnou a tu také důrazně vyžadovat od rodičů samých. V tomto směru mohou jesle sehrát (a dobré jesle také sehrávají) významnou roli ve výchově rodičů a rodiny ve smyslu optimální socializace dítěte a respektování všech jeho potřeb. To ovšem vyžaduje cílevědomě zkracovat dosud neúměrně dlouhý pobyt dětí v jeslích maximálně na 6 hodin denně.

Vyžaduje to dále zdůraznění mateřství v celé společnosti a zvýraznění aktivní pomoci rodinám s dětmi ve všech směrech. Těmito otázkami se zabývala speciální komise ÚV KSČ, vedená ministrem financí ČSR a složená z nejrůznějších odborníků podílejících se na péči o dítě.

Úkolem této komise bylo připravit novou koncepci pomoci rodinám s dětmi, především s ohledem na složitou a hlavně značně nepříznivou populační situaci. Komise se v roce 1969 zhostila se ctí tohoto úkolu a její návrh se stal podkladem pro postupnou realizaci jednotlivých opatření plánovaných daleko do budoucna. První bylo provedeno již v roce 1968. Jednalo se o úpravě daně ze mzdy, rodinných přídatků a některé další úpravy: zvýšení porodného a prodloužení mateřské dovolené při zvýšení sazeb. Od července roku 1970 byla zavedena prodloužená mateřská dovolená, nyní nazývaná mateřský příspěvek. Počínaje druhým dítětem si zaměstnaná žena může po půl roce plně placené mateřské dovolené prodloužit péči o dítě do prvního roku jeho života za jednotný

příspěvek 500,— Kčs měsíčně. To je opatření velmi významné. Po prvé se zhodnocuje mateřství jako společensky prospěšná činnost i finančně (vedle matky—pěstounky v SOS dětské vesničce). Ve své plné perspektivní realizaci se má vztahovat na každou ženu, nikoli tedy jen zaměstnanou, a to již od prvního dítěte a až do 3 let jeho věku. V několika etapách je připravena celá řada dalších úprav směřujících k pozitivnímu řešení pomoci rodinám s dětmi.

Přitom zůstávají některé závažné otázky nedorozřešeny a otevřeny. Je to např. zneužívání pomoci rodinám s dětmi a jeho zjišťování, což je zvlášť závažné při přijetí zásady finančního vyjádření pomoci rodinám s dětmi. Dále školní stravování, jeho kvalita a možnost využívat je všemi dětmi, aktivní pomoc novomanželům a další. Mimořádné pozornosti by zasluhovaly otázky kvality populace a zvláště pak celková propagační situace, již jsme ovšem stále ještě velmi mnoho dlužni.

Při všech pracích se ukázalo, jak důležité je teoretické zpracování těchto otázek a problémů. To vlastně dosud chybí. Teprve v poslední době v rámci výzkumů společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce se začíná věnovat pozornost i těmto otázkám. Je však zajímavé, jak těžko se dostáváme až k dítěti samotnému. Původním tématem ustavené pracovní komise bylo věnovat pozornost pouze společenské problematice ženy a později rodin. Stále je totiž rozšířena představa, že rodina jsou děti a že děti jsou chráněny rodinou. To je pravda jen do určité míry. Právě ohromné společenské změny a jejich vliv na postavení dítěte tuto představu vyvracejí a dítě se stále více ocitá osamoceno ve společnosti a společnost musí přebírat přímou ochranu a péči o ně.

Musíme ve všech úvahách a rozborech počítat nejenom s dítětem jako s jedincem v rodině, nýbrž i jako s jedincem mimo ni. Sociální problematika v dětské populaci se pak ukazuje jako kvalitativně a kvantitativně nesmírně závažná. Zvlášť složitá je diagnostika a terapie sociálně postižených dětí i způsob, jak tomu předcházet. Z toho důvodu je ve všech těchto pracích nutno daleko více podtrhnout problémy dítěte a dítě chápat jako víceméně samostatný subjekt ve vší jeho dynamičnosti.

Přitom ovšem je třeba brát v úvahu jeho vztah k prostředí, v němž žije a vyvíjí se a v němž hlavní vazbou je vazba matka — dítě.

Závěr

Rodina v současné době prochází hlubokou kvalitativní přeměnou. Vývoj instituce rodiny je charakterizován značnými proměnami jejích funkcí. V oblasti ekonomické je nejpodstatnější změnou značné oslabení její funkce výrobní, ale posílení její funkce spotřební. Vedle funkcí nahraditelných plní rodina i funkce nenahraditelné, které ji udržely a zachovaly a daly jí i plně trvalé oprávnění. Jde především o funkci reprodukční a výchovnou. Rodina udržuje nejen existenci populace, ale vtiskuje jí i kulturní úroveň a styl a vědomí lidské kontinuity. Plní tak funkci, která zatím nemůže být nahrazena žádnou jinou společenskou institucí. Rodina je v tom smyslu nejdůležitějším činitelem socializačního procesu člověka. Rodinné prostředí je zvláště významné pro formování příštích rodičovských postojů, a tedy pro uchování společnosti i po stránce kvalitativní. V této souvislosti je třeba upozornit na vzrůstající problematiku neúplných rodin a života i vývoje dětí v nich.

Obecně se jeví výrazná tendence, aby se celá řada dřívějších funkcí rodiny předávala společnosti nebo aby se na nich společnost podílela. S tím ovšem souvisí i postoj společnosti k úloze rodičů a matky především. Úloha matky jako vychovatelky není dosud hodnocena jako jiné společensky prospěšné činnosti. Navíc je komplikována dosud neukončeným procesem emancipace ženy. Ta se v převážné míře manifestuje jejím vyšším vzděláním, vstupem do zaměstnání, její přímou účastí na veřejném životě společnosti, uskutečňováním její touhy a práva na sebeurčení a ovšem i její ekonomickou a sociální nezávislostí. Tyto oprávněné snahy se však dostávají do rozporu s reprodukční a výchovnou funkcí ženy a jejím mateřstvím. Zaměstnaná žena znamená zaměstnanou matku. Tak se dostává žena do vnitřního rozporu mezi svým mateřstvím na straně jedné a plným uplatněním svých schopností ve společnosti na straně druhé. K této závažné otázce je třeba přistupovat nikoli jen z aspektů zájmů a přání matek, z aspektů zájmů a potřeb společnosti, nýbrž je třeba k ní

přistupovat též z hlediska zájmů a prospěchu dítěte. Tento problém je totiž jedním z nejzávažnějších problémů života společnosti vůbec. Dotýká se přímo její existence a jejího bytí. Jeden ze základních rysů života společnosti — její reprodukce — je ohrožen a v některých oblastech naší republiky dokonce již negován.

Péče o nejmenší děti není jednoduchá záležitost. Patří právě ke stěžejním otázkám péče o člověka, a to v samých začátcích jeho existence, které do velké míry rozhodují o tom, jaký bude celý jeho další život. Do této otázky se také promítají všechny problémy hospodářského, společenského i právního života. Vnitřní uspořádání péče společnosti o děti však musí vycházet především z potřeb dítěte. I když péče o děti v jeslích v Československu se v současné době týká pouze asi 12 % celkové dětské populace v příslušném věkovém rozmezí, byla této problematice věnována značná pozornost. Péči o děti v jeslích je totiž možno chápat jako modelovou záležitost účasti společnosti při zabezpečování péče o nejmenší děti zaměstnaných matek, a tedy i při řešení tohoto tak složitého společenského problému.

Jesle poskytují zdravotní a výchovnou péči dětem ve věku od 6 měsíců do 3 let. Za provoz jeslí, jejich úroveň a poskytovanou zdravotně výchovnou péči odpovídá státní zdravotní správa, její zaměstnanci, lékaři a dětské sestry a pěstounky. Největším problémem péče o děti v jeslích je ohrožení jejich zdravotního stavu častými onemocněními, především nemocemi horních cest dýchacích. Nemocnost dětí v jeslích se tak stává největším problémem zdravotní péče. Incidence nemocnosti je v některých údajích 3–7× častější než u dětí v rodinách a představuje asi polovinu dnů z celkové absence dětí v jeslích, která činí průměrně v roce asi 60 dní. Zvláštní a stále intenzivnější pozornost se věnuje výchovné práci především s ohledem na individuální potřeby dítěte a jejich saturaci. V nejposlednější době pak je velmi silně prosazována účast jeslí na výchově rodičů, což je zvlášť důležité při stále se snižujícím věku rodičů malých dětí. Bylo poukázáno na výsledky šetření sociálních poměrů dětí v denních jeslích, kde byly zjištěny velmi zajímavé údaje.

Jesle tedy představují jednu z účinných

forem společenské péče o děti zaměstnaných matek, ovšem za předpokladu, že se jedná o doplněk výchovy dětí v rodině, nikoli o její náhradu. Dosud jesle a jejich rozvoj byly určovány především potřebami společnosti a zaměstnaných žen, nikoli potřebami dítěte.

V souvislosti s tím byly probrány moderní názory na socializaci dítěte, na význam mateřství pro tuto socializaci a otázky vzájemného vztahu k dalším složkám a nositelům socializačního procesu. Bylo poukázáno na význam mateřství v celé společnosti a nutnost zvýraznění aktivní pomoci rodinám s dětmi ve všech směrech.

Zaměstnanost žen a péče o jejich děti, zvláště v nejtěžším věku, se stává velice složitým problémem. Jeho řešení je záležitostí celé společnosti. Za předpokladu výchovné funkce rodiny jako základní společenské jednotky je přitom třeba vycházet z premisy: dát matce možnost, aby se rozhodla, jak zabezpečí své dítě, nepřehlížeje ovšem jeho zájem a prospěch. Povinností společnosti je optimálně ji zajistit realizaci různé volby, což naznamená i aktivně pomáhat uspokojovat potřeby jejího dítěte.

Literatura

- [1] Bowby J., *Maternal Care and Mental Health*, Geneva, WHO, Monograph Series No: 2—1952.
- [2] Ainsworth Mary et al, *Deprivation of Maternal Care*, Geneva, WHO, Public Health Papers No: 14—1962.
- [3] Mac Iver R. M., Page Ch. H., *Society*, Macmillan, London — Melbourne, Toronto 1965.
- [4] Dunovský J., *Současná problematika péče o děti v jeslích*, Předškolská výchova 20, 1, 1—4/1965.
- [5] Papoušek H., *Klady a zápory kolektivní výchovy v jeslích*, Mezinárodní symposium o jeslích, Praha, říjen 1966.
- [6] Claessens D., *Familie und Wertsystem*, Duncker — Humboldt, Berlin 1967.
- [7] Kučera M., *Populační vývoj v ČSSR*, Publikace Státního statistického úřadu, Praha 1967.
- [8] Wynnyczuk V., *Žena současnosti*, Zprávy Státní populační komise, č. 2 — 1967.
- [9] Dunovský J., Suchá M., *Charakteristika sociálních poměrů dětí v jeslích a jejich rodin*, Zprávy Státní populační komise č. 6, 20—26/1967.
- [10] Pavlásková I., *Tělesný a duševní vývoj dětí v denních jeslích*, kandidátská práce na Karlově univerzitě. 1967.
- [11] Dunovský J., *Jesle jako jeden z předpokladů mateřství zaměstnané ženy*, Předškolská výchova, 23, 3, 75—77/1968.

[12] Wynnyczuk V., *Základní problémy postavení ženy v dnešní společnosti*, Úvodní přednáška na mezinárodním zasedání komise UNESCO v Československu, říjen 1968.

Резюме

Дуновски И.: Материнство работающих женщин и проблемы заботы об их детях в самом раннем возрасте

В настоящее время в семье происходит глубокое качественное изменение. Развитие института семьи характеризуется значительными изменениями ее функций. В экономической области самым существенным изменением является значительное ослабление ее производственной функции, но наоборот усиление ее потребительской функции. Семья выполняет кроме заменимых функций и незаменимые функции, которые сохранили ее и на основе которых ей досталась полная и прочная обоснованность. Речь идет прежде всего о воспроизводительной и воспитательной функциях. Семья не только сохраняет существование популяции, но передает ей и культурный уровень, стиль и сознание непрерывности. Таким образом она выполняет функцию, которая не может быть пока заменена никакой другой общественной институцией. В этом смысле семья является важнейшим фактором социализационного процесса человека. Семейная среда играет важную роль для формирования позиции будущих родителей и в результате этого для сохранения общества и с точки зрения качества. В этой связи надо обратить внимание на растущую проблематику неполных семей, жизни и развития детей внутри их.

В общем плане выступает четкая тенденция передать обществу ряд функций, раньше выполняемых семьей, совсем, или по крайней мере таким образом, чтобы общество в них принимало участие. Конечно, с этим связано и отношение общества к роли родителей, а в первой очереди к матери. Роль матери-воспитательницы не оценивается до сих пор так, как иная общественно-полезная деятельность. Кроме того она осложняется незавершенным до сих пор процессом эмансипации женщины, которая сводится преимущественно к более высокому образованию, профессиональной деятельности, непосредственному участию в общественной жизни, осуществлению мечты и права на самоопределение, а конечно, к экономической и социальной независимости. Однако эти справедливые стремления приходят в противоречие с воспроизводительной и воспитательной функциями женщины и с ее материнством. Работающая женщина — это работающая мать. И вследствие этого возникает у женщины внутреннее противоречие между материнством с одной стороны, а с другой стороны полным применением способностей в обществе. К этому серьезному вопросу следует подходить не только с точки зрения интересов и желаний матерей, с точки зрения интересов и нужд общества, но и с точки зрения интересов и пользы ребенка. Дело в том, что эта проблема является одной из важнейших

проблем жизни общества вообще. Она касается прямо его существования и бытия. Одна из основных черт жизни общества — его воспроизводство — находится под угрозой, а в некоторых областях нашей республики даже уже сведена на нет. Забота о самых маленьких детях дело не простое. Она относится как раз к коренным вопросам заботы о человеке, а именно в самом начале его существования, решающем в большой мере о том, какая будет его дальнейшая жизнь. В этом вопросе сталкиваются тоже все проблемы экономической, общественной и юридической жизни. Внутренняя организация заботы о ребенке должна однако исходить прежде всего из его нужд. Хотя заботой о детях в яслях охвачено в настоящее время в Чехословакии только около 12% детской популяции соответствующего возраста, уделялось этой проблематике большое внимание. Дело в том, что заботу о детях в яслях можно понимать как модель участия общества в обеспечении заботы о самых маленьких детях работающих матерей, а следовательно и как модель решения этой сложнейшей общественной проблемы.

В яслях заботятся о здоровье и воспитании детей в возрасте от 6 месяцев до 3 лет. За ход яслей, за их уровень и предоставляемую заботу о здоровье и воспитании отвечает государственное ведомство здравоохранения, его служащие, врачи, сестры и воспитательницы. Самая большая проблема заботы о детях в яслях — это частые заболевания, прежде всего бронхитальные. Заболеваемость детей в яслях становится таким образом величайшей проблемой здравоохранения. Инцидентная заболеваемости в некоторых статях в 3—7 раз чаще, чем у детей в семьях: она представляет почти половину из числа дней, приходящихся на отсутствие детей в яслях (пропуски детей в среднем около 60 дней в год). Особое и все усиливающееся внимание уделяется воспитательной работе с учетом прежде всего индивидуальных потребностей ребенка и их удовлетворения. В новейшее время подчеркивается все сильнее участие яслей в воспитании родителей, что является особенно важным при все сокращающемся возрасте родителей маленьких детей. Были даны показания о результатах исследования социальных условий детей в дневных яслях, где были установлены очень интересные данные.

Значит, ясли представляют одну из действительных форм общественной заботы о детях работающих матерей — конечно при условии, что они пополняют воспитание детей в семье, а не заменяют его. Ясли и их развитие определялись до сих пор прежде всего потребностями общества и работающих женщин, а не потребностями ребенка.

В связи с этим обсуждались современные взгляды на социализацию ребенка, на значение материнства для этой социализации и на взаимные отношения к дальнейшим факторам и посетителям социализационного процесса. Было показано значение материнства для всего общества и выдвинута необходимость увеличить активную помощь семьям и детям во всех отношениях.

Профессиональная деятельность женщин и

забота об их детях, особенно в самом раннем возрасте, становится очень сложной проблемой. Ее решение — это дело всего общества. Имея в виду воспитательную функцию семьи как основной ячейки, следует исходить из предпосылки — дать матери возможность решать ей самой, как обеспечить своего ребенка, конечно с учетом его интересов и пользы. Долг общества состоит в том, чтобы обеспечить ей как можно лучшее осуществление выбора; это значит и активную помощь в удовлетворении потребностей ее ребенка.

Summary

Dunovský J.: Motherhood of Employed Women and Problems Connected with the Care of Their Children in Early Childhood

At present, the family is passing through a deep qualitative transformation. The development taking place in the institution of the family is characterized by substantial changes in its functions. In the economic area, the most essential change is the considerable weakening of its production function and the simultaneous strengthening of its consumption function. Besides replaceable functions, the family also performs irreplaceable functions which have maintained and preserved it, giving it a full, permanent justification — i.e. primarily the functions of reproduction and education. The family not only preserves the existence of the population, but also imprints on it the cultural level and style and the consciousness of human continuity. Thus it performs a function which, for the time being, cannot be replaced by any other social institution. In this sense, the family is the most important factor of the socialization process of man.

The family environment is especially important for the formation of the future parental attitudes and thus for preserving the society also from the qualitative aspect. In this connection, it is necessary to call the reader's attention to the growing problems of incomplete families as well as of the life and development of the children living in them.

In general, there is a marked tendency to transfer a whole number of the former family functions to society or to make society participate in them. This, of course, is connected also with the attitude of the society to the role of the parents and primarily to that of the mother. The role of the mother-educator has not yet been valued in the same way as other socially useful activities. Moreover, it is complicated by the hitherto unfinished process of the woman's emancipation. This manifests itself for the most part by her higher education, her paid employment, her direct participation in the public life of the society, the realization of her desire and right of self-determination and, of course, by her economic and social independence. These justified endeavours, however, get into conflict with the reproductive

and educational functions of the woman and with her motherhood. An employed woman means an employed mother. Thus the woman gets into an inner conflict between her motherhood on the one hand and the full utilization of her abilities in the society on the other. This relevant question must be approached not only from the aspect of interests and desires of the mothers, from the aspect of the interests and needs of the society, but it must also be approached from the viewpoint of the interests and benefit of the child. This is one of the most relevant problems of the life of society in general. It directly affects its existence and its being. One of the basic traits of the life of society — its reproduction — is endangered and, in some areas of our Republic, even negated. The care of the youngest children is no simple matter. It belongs to the pivotal questions of the care of man at the very beginning of his existence which, to a great measure, decide about his entire future life. All the problems of the economic, social and legal life project themselves into this question. The inner organization of society's social care of children, however, must proceed primarily from the needs of the child. Even if in Czechoslovakia, the care of children in crèches at present applies to no more than 12 % of the child population within the respective age group. These problems have been given considerable attention. The care of the children in crèches can be conceived as a model matter as regards the participation of society in securing the care of the youngest children of employed mothers — and thus also in solving this complicated social problem.

Crèches afford children of the age from six months to three years both medical and educational care. The State health administration, its employees, doctors and children's nurses and governesses are held responsible for running the crèches, for their standard and for the provided health and medical care. The greatest problem of the care of the children in crèches is the danger presented to the state of their health by frequent illnesses — first of all, by diseases of the upper breathing tract. The morbidity of the children in crèches thus becomes the greatest problem of health care. The incidence of morbidity is three to seven times more frequent than

with the children living in the family environment and, from the total absence of the children in the crèches which, on the average, amounts to about sixty days, it represents about one half of the days spent in illness. A special and always more intensive attention is devoted to educational work, primarily with a view to the individual needs of the child and their saturation. Most recently, the participation of crèches in educating the parents has been very strongly advocated; this is particularly important, as the age of the parents of young children is steadily decreasing. The results of investigations into the social conditions of the children in daily crèches have been pointed out and very interesting data have been ascertained.

Crèches thus represent one of the effective forms of the social care of children of employed mothers — of course, provided that they do not substitute but only complement the education of the children in the family. So far, the crèches and their development have been mostly determined by the needs of the society and of the employed woman, not by the needs of the child.

In connection with the above, modern views of the socialization of the child, of the significance of motherhood for this socialization and of the reciprocal relation to other components and bearers of the socialization process are dealt with. The significance of motherhood in the whole society and the necessity of stressing the active help to families with children in every direction has been pointed out.

The employment of women and the care of their children, especially at the tenderest age, is becoming a most complex problem. Its solution is the matter of the whole society. Taking for granted the educational function of the family as a basic social unit, it is necessary to proceed from the following premise: to give the mother the opportunity to decide in the matter of safeguarding her child, without, of course, disregarding its interests and benefit. It is the duty of the society to secure for her — in an optimum way — the realization of various choices, which also means an active help in satisfying the needs of her child.